

Educació i filosofia, entre la perplexitat i el neguit

Cèlia Rosich

Dedicat a la memòria de la professora Esperança Fonta, l' article s'endinsa en alguns temes relacionats amb l'educació i la filosofia que tenen a veure amb el sofriment i la mort. Es proposa que el fet d'aprendre a morir sigui considerat com un eix vertebrador més de l'educació, al costat d'altres eixos o pilars ja explicitats arran de la publicació de l' informe Delors.

Davant dels considerables reptes educatius i socials que el nou mil·lenni ens planteja, es proposa el mètode del compromís ètic assumit per tots i cadascun dels ciutadans en l'exercici de la responsabilitat personal i col·lectiva.

"Filosofar és aprendre a morir"

Sòcrates

Aquest escrit pretén ser un homenatge a una gran mestra, companya nostra, que ens deixà ara fa un any. L'Esperança Fonta no era filòsofa de professió, però ens allionà esplèndidament sobre què vol dir aprendre a morir amb dignitat.

Prefaci

En la premsa d'aquest estiu ha aparegut algun comentari, sempre molt breu, sobre el XX Congrés Mundial de Filosofia que ha tingut lloc a Boston. Mentre la gran majoria de ciutadans nord-americans i d'arreu del món es veien bombardejats per les patètiques notícies sobre les relacions entre el president i una exbecària, destacades figures de les universitats més prestigioses -professors de la talla de: Apel, Quine Davidson, Strawson-, debatién sobre aquest altre tema: *La filosofia en l'educació de la humanitat*.

Enmig de la calma estiuenca, i lluny de l'aclaparadora immediatesa que la vida laboral comporta, se'm desvetllà un profund malestar, esperonat per algunes reflexions inquietants:

Primera perplexitat: Indefensió i silenci

Els ciutadans amb sentit comú d'arreu del món -que són bastants- no poden deixar de sorprendre's i de lamentar que l'assumpte sobre aquestes relacions a la Casa Blanca hagi esdevingut notícia de primera plana a la premsa mundial durant tant i tant de temps. Prou se sap que la gran majoria de ciutadans consideren aquest afer ridícul i irrellevant, i una mostra més de la moral hipòcrita que impera arreu. Tanmateix, en els moments de cloure aquest article, ja s'especula amb la possibilitat que aquest lamentable afer pugui acabar amb el mandat del president.

No pretenc reivindicar que, en els mitjans de comunicació, la notícia del congrés de filosofia fos més comentada que la d'aquestes relacions. No sóc ni tan il·lusa ni tan ingènua. Però sí que es pot denunciar que importants notícies de caire polític, cultural, cívic i moral queden sovint postergades o eclipsades per nicieses com aquesta. Per què es deixa en segon i tercer terme -quan no se silencia absolutament- l'estat actual de no pocs conflictes al món? És que no interessa a ningú l'actual situació política i social de països greument maltractats com Algèria, Nigèria, Afganistan, Kosovo, Ruanda, Angola, Índia, Pakistan, Israel, els Balcans, Colòmbia..., i tants i tants d'altres?

Segona perplexitat: Globalització i imperialisme mediàtic

Per què, cada vegada més, la premsa anomenada "lliure" ha d'estar sotmesa a la força aclaparadora d'una cultura mediàtica dictatorial que imposa inexorablement un pensament més i més únic? I encara gosem parlar de democràcia?

És això el que esperem d'aquesta entelèquia que hem anomenat *globalització*? Si és així, potser el que cal dir és -com el protagonista d'una coneguda cançó americana: *Que parin la Terra, ... vull baixar...!!*

Tercera perplexitat: La no-cooperació internacional

El tema del congrés de filosofia de Boston i la relectura de l'informe Delors sobre educació m'ha revifat un altre malestar, en llegir, quasi consecutivament, aquestes informacions:

- Actualment, segons dades de la UNESCO, encara hi ha 900 milions d'adults analfabets, 150 milions d'infants no escolaritzats i més de 100 milions d'infants que abandonen prematurament l'escola.

Justament s'acaba de commemorar el dia mundial de l'alfabetització, que no ha tingut tampoc quasi cap ressò en la premsa. Igualment, dins del mateix silenci mediàtic, celebrem el cinquantenari de la Declaració Universal dels Drets de l'Home de 1948. Recordem que l'article 26. 1. comença així: "Tota persona té dret a l'educació. L'educació serà gratuïta, si més no en el grau elemental i fonamental".

- En el mateix document Delors (1996, p.12) llegim que, segons els estudis de la CNUCED, la renda mitjana dels països menys avançats (560 milions d'habitants) està disminuint. Se situaria en 300 dòlars per habitant i any, enfront dels 960 dòlars en els altres països en via de desenvolupament i els 21.598 dels països industrialitzats.

- I una tercera dada (*Ibid*, p.13), potser més esfereïdora encara: des de l'any 1945 uns 20 milions de persones han mort en unes 150 guerres, abans i després de la caiguda del mur de Berlín.

Quines anestèsies rebem els habitants del grup de països industrialitzats perquè encara puguem menjar i dormir tranquils? Què serà d'aquesta famosa "aldea global" en el nou mil·lenni si no hi arriba, de veritat, la solidaritat entre tots els pobles?

Reprodueixo aquí, perquè crec que il·lustra el sentit del discurs, un apunt de narració terrorífica aparegut al diari *La Vanguardia* (8/V/98) amb motiu de la presentació de l'última publicació d'Emilio Lledó: *Imágenes y palabras*, Taurus 1998, i de la conversa mantinguda amb el periodista Llätzer Moix, on Lledó reflexiona sobre els reptes ètics de la humanitat en el segle XXI.

Terror en la aldea global

"Año 2098. El mundo es una madeja de cables; el cielo, un mar de ondas. Internet y televisión se han fundido en un solo aparato, presente -y central- en todos los domicilios. Los contenidos de TV han progresado notablemente en su proceso de pauperización, iniciado un siglo atrás con posmoderna indolencia.

La aldea global es ya un hecho. Pero los niños no juegan en la calle de dicha aldea, sino ante la pantalla; los padres trabajan sin salir de casa; sus excursiones veraniegas discurren por naturalezas caramelizadas, tematizadas...

Un día, un fogonazo de ancestral inquietud -o quizás de hastío- impulsa a algunos de nuestros descendientes a salir de la aldea, a ver mundo, a saber de vidas y culturas diversas. Pero el mundo es ya uno. Y esto significa también que lejos de la aldea -planetariamente paleta y embrutecida- no hay horizonte: tan sólo reproducciones clónicas."

L'obra de Lledó tracta amb valentia temes relacionats amb l'educació i amb el controvertit tema de les *humanitats*. L'autor ens recorda que "la memòria de la cultura... és una empresa apassionant i solidària... i que aquest llibre vol ser un petit pas en el camí que permeti albirar 'la realitat de la utopia': un territori de possibilitat i llibertat".

Educació i filosofia

La filosofia neix de la perplexitat i el neguit. Aristòtil fou el primer a dir que la filosofia sorgeix a partir de la sorpresa, l'estupefacció i l'esbalaïment que els fets ens proporcionen.

Però també és tasca de la filosofia examinar els conceptes que utilitzem quan pensem i quan els comuniquem. Per això podem dir que la filosofia és també filosofia del llenguatge, perquè ens ajuda a aclarir conceptes, a descobrir els paranys que, sovint, aquest comporta, quan no és utilitzat o interpretat correctament.

Heus ací un senzill exemple que fa referència a la primera perplexitat explicada a l'inici d'aquest article. Les declaracions fetes pel president dels Estats Units al Gran Jurat sobre el seu afer, mesos després que comencés l'escàndol, i assessorat durant tot aquest temps, suposem, pels millors advocats i lingüistes de l'estat, van anar en la línia d'admetre que, efectivament, havia tingut "*inappropriate relations*" amb la noia, però de cap manera "*improper relations*". Els testimoniatges del declarant van utilitzar tots els recursos lingüístics possibles per fer-se escàpol d'assumir responsabilitats davant el jurat.

Deixant de banda l'anècdota, el que m'interessa remarcar aquí és que la filosofia té una tasca de precisió i aclariment de conceptes, delimitació dels seus usos, d'explicació d'arguments, d'examen de conseqüències que es puguin derivar d'un determinat fet, de connexió entre conceptes... Terricabras (1998, p.72) sosté que, quan la filosofia ens ajuda a aclarir un concepte, aquest ja perd el seu caràcter problemàtic.

En el meu estudi sobre "Mètodes de la filosofia de l'educació" (Rosich 1989, cap.III) vaig desenvolupar aquest tema, per mostrar, en el mètode sobre l'anàlisi del discurs pedagògic, com el llenguatge educatiu pot ser víctima d'aquests paranys lingüístics perquè el llenguatge, mitjà de comunicació per excel·lència, pot enlluernar, i també encegar, és a dir, confondre.

L'educació també comporta perplexitat i neguit. Sinó, no és veritable educació. Serà transmissió de coneixements, ensenyament i aprenentatge de determinades habilitats i estratègies, formació per a una determinada professió... Tanmateix, l'educació és tot això i molt més. L'educació té un fi molt clar: aprendre a viure i, com veurem més endavant, també aprendre a morir. Aprendre a viure significa, a més d'*aprendre a aprendre* i *aprendre al llarg de tota la vida*, aprendre a viure correctament, civilitzadament. Camps i Giner ho descriuen prou bé en el llibre *Manual de civismo* (1998) quan parlen de què significa *convivre*. Voltaire deia que la filosofia s'hauria d'ocupar únicament de la virtut, d'allò que l'home ha de fer. I l'educació n'és el mitjà. Kant, que postulà clarament la llibertat humana com a condició d'autonomia moral, confià plenament en les possibilitats de l'educació. Molts al-

tres pensadors, des de Plató fins a Dewey, passant per Ramon Llull, Rousseau, i el mateix Marx, s'han ocupat de reflexionar sobre els problemes més específics de l'educació: la dialèctica autoritat/libertat, la motivació, la formació moral, les relacions de l'educació amb la política i l'ètica, i especialment, les finalitats de l'educació (Rosich 1989, cap. IV).

Tot educador que s'interroga sobre el sentit de l'educació, d'alguna manera ja està fent filosofia de l'educació, disciplina que ajuda a qüestionar l'abast, els límits i les finalitats del fet educatiu.

Respecte als fins de l'educació, ara fa quatre anys es va publicar un informe de la *National Commission of Education* al Regne Unit que duia per títol: *Aprendre per triomfar*. La nostra llei d'educació LOGSE podria intitular-se igual. El fet trist és que les paraules èxit, triomf, van massa sovint associades únicament a l'assoliment d'un benestar econòmic, i sembla que com més aviat i fàcilment s'assoleixi aquest, millor.

L'esforç, el rigor, la rectitud en els mitjans, l'austeritat són paraules que, malauradament, es van buidant de sentit entre les joves generacions, perquè la nostra societat occidental ja no les considera com a valors.

La majoria de joves d'avui dia tenen molt clar que cal estudiar i aconseguir com més títols millor, perquè això els suposarà una feina més ben remunerada que una altra. Pocs es qüestionen si aquells estudis els satisfan realment, o si quan s'hagin de situar laboralment, es trobaran còmodes, o prou competents, en aquella feina, al marge del reconeixement social o salarial que aquella professió pugui tenir. Encara hi ha molta pressió social que atribueix rànquings d'excel·lència a alguns estudis universitaris i en menysprea d'altres.

Obtenir una bona feina pot ser una de les finalitats de l'educació, però no l'única. L'educació al llarg de tota la vida ens ha d'ensenyar a viure correctament. I això vol dir moltes més coses que tenir èxit, triomfar, o guanyar molts diners. La vida bona -a la qual es referí ja Aristòtil, i que no és la "bona vida", sinó més aviat la seva antítesi- significa, entre altres coses: comprendre el món i els altres, aprendre a interpretar els símbols, cultivar els valors estètics, respectar i saber gaudir de la natura, tractar els altres com a persones igualment dignes, comprometre's personalment i social, saber fer front a les adversitats, acceptar-se un mateix, saber perdonar, utilitzar correctament el temps, fugir de la barbàrie, en suma, ésser civilitzat i, també, tenir consciència de la pròpia contingència i de la pròpia finitud.

Aprendre a.... i també a morir

Una de les aportacions de l'informe Delors sobre educació al segle XXI (1996, p. 75) ha estat la concreció dels quatre pilars fonamentals de l'educació: *aprendre a conèixer*, per poder comprendre; *aprendre a fer*, per poder actuar sobre l'entorn; *aprendre a viure junts*, per participar i cooperar amb la comunitat, i *aprendre a ser*, com a culminació i integració de l'assoliment dels tres anteriors.

Recordem que en francès la paraula *apprendre* significa a la vegada "ensenyar, instruir" (*teaching, lehren*) i "aprendre", "instruir-se" (*learning, lernen*). Així, els francesos dirien, per exemple: *Les professeurs apprennent la géographie aux élèves de 5e et uniquement quelques-uns l'apprennent*, frase que, traduïda al català, fóra: "Els professors ensenyen geografia als alumnes de 5è i únicament alguns l'aprenen", perquè en català, com en altres llengües, s'utilitzen paraules diferents per designar les accions d'ensenyar i aprendre. En canvi, en francès solament pel context podem saber si ens referim a un significat o a un altre. Aquesta ambigüitat en la llengua francesa, no deixa de ser significativa i fins i tot encertada, perquè, de fet, molt sovint s'aprenen a fons les coses quan s'ensenyen als altres, quan hom és capaç de comunicar-les adequadament. I potser per això també cada vegada més es parla de processos d'ensenyament-aprenentatge (EA).

Així doncs, compartim amb l'informe Delors que l'educació s'articula sobre la base d'aquests quatre pilars.

Tanmateix, jo voldria -potser temeràriament- afegir a l'educació un cinquè pilar, que és el d'*aprendre a morir*, títol que he manllevat de l'article pòstum d'Olivier Reboul (1993), el qual a la vegada s'inspirà d'una cita de Sòcrates que encapçala aquest article.

Olivier Reboul (Strasbourg 1925 - 1992), professor de Filosofia de l'Educació a la universitat de la seva vila natal, es va veure atacat en plena activitat professional per un tumor cerebral que el va portar des de l'alèxia -impedint-li llegir cap mena de text escrit, com a primer símptoma- fins al seu irremeiable traspàs ocorregut el 17 de desembre de 1992.

Més endavant ens referirem a aquest cinquè pilar. No es tracta ara de fer un repàs als primers quatre pilars de l'educació, que tots els lectors de segur que coneixen prou bé. Únicament apuntarem algunes reflexions sobre el primer d'aquets, *aprendre a conèixer*, deixant potser per a posteriors escrits les reflexions que em sugereixen els altres tres.

Ens hem referit ja en aquest article al problema de l'analfabetisme. L'Informe Mundial sobre Educació 1998 de la UNESCO ha actualitzat les taxes d'escolarització mundials i posa de manifest, una vegada més, les grans desigualtats entre paï-

sos rics i pobres. A la vegada, alerta del canvi que està experimentant l'educació, la qual passa de ser un factor integrador "capaç de superar les distincions socials i econòmiques" a ser "font generadora d'aquestes disfuncions", en una societat que "recompensa els qui posseeixen coneixements tècnics més avançats i coarta les possibilitats dels qui no en tenen".

Espanya té encara 1,3 milions d'analfabets, segons l'últim estudi realitzat per l'Institut Nacional d'Estadística (INE) sobre analfabetisme a Espanya, publicat al diari *El País* (15/IX/98).

Deixant de banda les alarmants desproporcions mundials que l'informe de la UNESCO mostra i considerant que 1,3 milions d'analfabets al nostre país són molts, apareix un segon tema: ¿què vol dir avui dia ésser analfabet? La mateixa definició d'analfabet ja ha canviat, com és prou sabut.

"Escolarització" i "alfabetització" no són sinònims ni tampoc coincideixen sempre. Tot i que d'entrada podria semblar que els nens escolaritzats no seran analfabets, no sempre esdevé així. També es dona el fet de persones que no han assistit mai a escola i són molt cultes.

En un article publicat a *La Vanguardia* el 26/IX/97, amb el títol de "*Cuando la letra no entra*", Carlos Sentís comenta la diferència entre els "illetrats" i els analfabets. Segons una definició de la UNESCO, l'illetrat és "aquell que no sap interpretar allò que llegeix... o aquell que no és capaç d'explicar en un breu escrit qualsevol petit fet de la seva vida quotidiana". A la Gran Bretanya, segons l'articulista, s'ha calculat que els illetrats se situen en l'1 sobre 5 de la població, amb el benentès que aquesta ha estat ja escolaritzada. França no ha volgut donar dades en aquest sentit, potser perquè la "*grandeur*" de la nació es veuria massa compromesa...¿Què passaria al nostre país si es fes un estudi rigorós sobre el tema? Tremolo només de pensar-ho. Però sospito que entre els illetrats hi podrien figurar, també, alguns titulats universitaris.

La primera pregunta ¿què vol dir ser analfabet? en suggereix una altra: quines destreses bàsiques, a part de llegir, escriure i saber comptar, està demanant avui dia la societat dels països industrialitzats perquè els seus membres puguin ser considerats com a individus "socialitzats"? Què passarà amb aquelles persones que no vulguin apuntar-se al tren de la informàtica i de les noves tecnologies? Es marginaran les que no dominin perfectament diverses llengües, o potser solament caldrà saber l'esperanto actual, dit d'una altra manera, l'anglès?

La segona qüestió fa referència a les possibles conseqüències que la revolució tecnològica pot comportar en la concepció d'aquest primer pilar educatiu.

Sembla evident que avui dia hi ha un important desequilibri entre la idea de

coneixement que els sistemes educatius actuals fonamenten i els grans avenços que la tecnologia ha suposat en el tractament de la informació. Així doncs, urgeix reformar l'ensenyament. Però ¿com s'ha de fer? Tenim criteris clars?

Deixo aquestes qüestions per a reflexions i debats posteriors, ja que no és el moment de tractar-les, i passo a analitzar el que he proposat com a cinquè pilar de l'educació.

Aprendre a morir, un desaprendre

Amb motiu de la seva malaltia, el professor O. Reboul s'adona que els seus estudis precedents sobre educació *Qu'est-ce qu'apprendre?* (1983) eren insuficients i havien de ser completats per unes reflexions sobre *Aprendre a morir*, tan important, diu ell, com aprendre a viure.

Durant molt de temps, l'educació familiar i escolar ha esquivat, especialment a occident, el tema de la mort. I és que pensar en la mort significa assumir la precarietat i les limitacions. Tampoc no és moda la virtut de la humilitat. D'altra banda, no sabem viure amb austeritat, no aguantem cap incomoditat ni molt menys el dolor. L'educació dels països més industrialitzats ha estat marcada pel confort, l'orgull i la prepotència. Algun efecte havia de tenir el pensament de Nietzsche en l'educació del segle XX. El model de superhome, segons algunes de les interpretacions, no sap integrar el sofriment, el fracàs ni les limitacions. Tampoc les minusvalideses, disminucions, incapacitats o imperfeccions.

Tot plegat ha portat a una excessiva veneració del cos, incrementat pels models de bellesa que la societat ens imposa dictatorialment, amb l'ajut dels mitjans de comunicació, i que tant de mal ha fet i està fent a la societat, especialment als més joves. Molts joves, i també alguns adults, se senten marginats, o es marginen ells mateixos si el seu aspecte físic no s'acorda amb els cànons de bellesa imperants. En qualsevol cas, es tracta sempre d' "un" model de bellesa imperant, entre molts de possibles. Què passa amb els altres models? Es rebutgen. I aquesta obsessió pel cos, la bellesa, la joventut o l'esport excessivament competitiu poden portar conseqüències nefastes per a la salut física i mental, i malalties, de vegades molt greus, com per exemple l'anorèxia, la bulímia i d'altres.

Permeteu-me un incís com a anècdota. Vaig conèixer una àvia, una dona d'una bellesa remarcable, que sempre ens deia que s'alegrava molt quan es veia arrugues noves al rostre, perquè, malgrat l'entestament que el temps tenia a fer-li aquestes ferides -utilitzava aquesta metàfora per designar-les-, aquest temps li permetia encara gaudir de la joia d'estar, sense presses ni altres obligacions, amb els seus néts i renéts. Aquesta dama havia sabut fer front a la idea imperant que considera el fet d'envellir com una desgràcia. Va morir als 95 anys i no recordo haver vist mai tanta bellesa en un cos de persona difunta.

Se'ns ha ensenyat a témer la mort fins al punt d'esdevenir tabú: no en parlem. Paraules com "morir", "la mort", solen produir una gran pertorbació, com passava abans amb el sexe. Sobre aquest últim, potser per la llei del pèndol, ara se'n parla més que mai. Una prova recent n'ha estat la publicació a Internet de la pèssima literatura pornogràfica arran de l'afer de la becària ianqui.

Dèiem doncs, que, ara com ara, la mort és encara tabú. Als infants i tampoc a alguns adolescents, no se'ls deixa assistir als enterraments, ni veure els familiars difunts, no fos cas que "*agafin por*"...

Si en una tertúlia o conversa, algú fa esment del tema de la mort, se'l fa callar immediatament, i el qualifiquem de persona "macabra".

Per més que el fet que un dia morirem sigui la més important certesa que l'home pot tenir, ens resistim a imaginar-ho. Tot i que justament la mort sigui potser l'única cosa que, certament, ens iguala a tots, hi girem l'esquena amb l'argument que "*hi ha moltes maneres de morir*". En el fons, hi ha un sentiment fals d'incredulitat que això ens pugui arribar a nosaltres, a cadascú que ho pensa. I en canvi la ciència ens confirma que cada dia moren cèl·lules del nostre cos i neurones del nostre cervell, i que moltes d'aquestes no es regeneren. No és això morir un xic cada dia? Per què no volem, doncs, *aprendre a morir*?

Esquivar la mort ens fa menys humans, més encara, ens deshumanitza. Com ho hem de fer, doncs, per aprendre a morir?

Reboul entén que *aprendre a morir* no vol dir pensar en allò que pot esdevenir després de la mort física, ni tampoc pensar en morts brutals com els accidents sobtats o greus malalties incurables que apareixen de sobte. *Aprendre a morir*, diu ell, és un *desaprendre* (1993, p. 52).

L'autor posa l'exemple de l'infant que veu que li surten les dents. Aprèn alguna cosa -encara que li faci mal-, hi descobreix una potencialitat nova. L'ancià que perd les dents també aprèn alguna cosa nova, però aquests dos aprenentatges són oposats i irreversibles.

Aprendre a morir significa assumir que un ha d'aprendre a perdre progressivament les seves potencialitats, les forces i habilitats físiques i psíquiques: caminar, fer esport, parlar, escoltar, sentir, veure-hi bé, treballar, llegir, comprendre, raonar. Queda però, malgrat tot, una potencialitat important: l'afectivitat, la força d'estimar o d'odi. Potser per això Reboul encara sostenia, pocs dies abans de morir, que "*aprendre a morir*" és una realitat, i que, tanmateix, això no té per què ser trist (p. 55).

Morir és el destí de tothom, i per això hem d'anar fent -progressivament- l'a-

prementatge. Aquest, lluny de constituir una pena, pot esdevenir fins i tot joiós. En contraposició als valors que presideixen el fet d'aprendre a viure: esforç, participació activa en la comunitat, treball planificat, autonomia, amor com a conquesta..., l'autor hi oposa els d'aprendre a morir: lleure, retir, silenci, repòs no planificat, dependència dels altres, amor rebut (rarament...) (Ibid, p. 53).

Morir seria, doncs, una vida que pot durar anys i en la qual, de mica en mica, però sempre progressivament, com una pila de rellotge, tot es va extingint: la força física i moral, els sentits: -vista (sovint el primer de tots), oïda, olfacte, gust; la memòria, la intel·ligència, la destresa, els atractius, la bellesa, la independència, l'autonomia i finalment... la consciència.

La nostra companya Esperança Fonta no va voler, durant la seva malaltia, que se li reduís el nivell de consciència, malgrat que això li comportés més dolor físic. Fins a l'últim moment va estar pendent de tot i de tots els qui l'envoltaven. El seu excepcional exemple de coratge, de fortalesa i de serenor són una bona mostra que, ella sí, havia après a morir.

Epíleg

Sense ànim apocalíptic -no em considero una persona pessimista, però potser sí realista-, us convido a llegir de nou l'apartat citat en aquest escrit: "Terror en la aldea global" (Cf. pàg 49).

Evitar aquesta catàstrofe no està en les mans d'uns o d'altres, sinó en la de tots i cadascun dels habitants del planeta. De quina manera? Intuïm que un possible mètode podria anar per la via de *l'aprendre a ser éssers humans*, a partir del compromís ètic i de l'exercici de la responsabilitat personal i col·lectiva.

Si tampoc això no fos viable, si ja no hi hagués cap mena d'esperança, solament quedaria el desig de retrobar-se amb la pau de la nostra estimada companya Esperança, ben aviat.

Bibliografia

- CAMPS, V. /GINER, S. (1998). *Manual de civismo*. Ariel. Barcelona
 LLEDÓ, E.(1998). *Imágenes y palabras*. Taurus. Madrid
 REBOUL, O. (1983). *Qu'est- ce qu'apprendre?* PUF. Paris
 REBOUL, O. (1993). *Apprendre à mourir a Education et philosophie*. Écrits en l'honneur de Olivier Reboul. PUF. Paris
 ROSICH, C. (1989). *Mètodes de la filosofia de l'educació*. Tesi doctoral. UAB
 TERRICABRAS. J.M. (1998). *Atreveix-te a pensar*. Edicions La Campana. Barcelona

UNESCO (1996). Informe de la comissió internacional sobre educació per al segle XXI coordinat per Jacques Delors: *L'éducation, un trésor caché dedans*. Versió catalana publicada al Centre UNESCO de Catalunya.

ABSTRACT

• • • •

Dedicado a la memoria de la profesora Esperança Fonta, el artículo se adentra en algunos temas relacionados con la educación y la filosofía que tienen que ver con el sufrimiento y la muerte. Se propone que el hecho de aprender a morir sea considerado como un eje vertebrador más de la educación, al lado de otros ejes o pilares ya explicitados a raíz de la publicación del informe Delors.

Frente a los considerables retos educativos y sociales que nos plantea el nuevo milenio, nos propone el método del compromiso ético asumido por todos y cada uno de los ciudadanos en el ejercicio de la responsabilidad personal y colectiva.

• • • •

Dedicated to the memory of Professor Esperança Fonta, this article deals in depth with some issues related to education and philosophy, which have something to do with suffering and death. It is proposed that the fact of learning to die is considered another essential part of education, together with other mainstays already stated after the publication of the Delors report.

Faced with the substantial educational and social challenges posed by the new Millennium, the method of the ethical compromise assumed by each and every citizen when exercising personal and collective responsibility is proposed.

• • • •

Dédié à la mémoire du professeur Esperança Fonta, l'article approfondit quelques sujets en relation avec l'éducation et la philosophie ayant un rapport avec la souffrance et la mort. Il prétend que le fait d'apprendre à mourir soit considéré comme un axe principal supplémentaire de l'éducation, à côté d'autres axes ou piliers déjà expliqués lors de la publication du rapport Delors.

Devant les défis éducatifs et sociaux considérables que nous présente le nouveau millénaire, il se veut d'être la méthode de l'engagement éthique assumé par tous les citoyens dans l'exercice de la responsabilité personnelle et collective.

• • • •